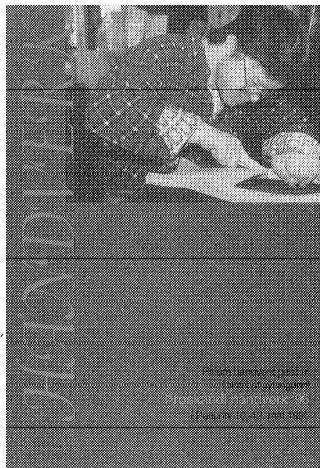

HANDVERK

Útgefandi: Samnorræn Handverkssýning
Ritstjóri og ábyrgðarmaður: Daníel Ólason
Ritstjórn: Daníel Ólason og Þór Ingi Danielsson

Umbrot og hönnun: Hörður Sigurðarson
Prófarkalestur: Ólöf Margrét Snorradóttir
Prentun: G. Ben. Edda prentstofa hf.
Innihald greina er á ábyrgð höfunda.

©1996 Samnorræn Handverkssýning

Um gildi verk- og listgreina í almennri menntun

Jón Torfi Jónasson

Hvatning

Í þessu greinarkorni langar mig til þess að hvetja til mun meiri umræðu um gildi margvíslegs verklegs náms í almennri menntun ungs fólks en verið hefur undanfarna áratugi. Ég vík að efnisatriðum sem mér þykir að koma eigi fram í máli annarra án þess að fara út í smáatriði og án þess að sýna þau faglegu efnistök sem ég er að biðja aðra um. En samt vona ég að þessar ábendingar mínar séu teknar af nokkurri alvöru.

Fortíðin

Verklegt nám í skólastarfi á sér ekki ykja langa sögu. Auðvitað hefur ein kynslóð kennt annarri og þannig hefur öll menning, verkleg sem önnur, lengst af flust á milli kynslóða. En það er tiltölulega nýlega sem verkþjálfun varð hluti af formlegu skólastarfi, þótt um það séu dæmi frá síðustu öld, og

fer hún aðeins fram í takmörkuðum mæli í skólanum sjálfum.

Skólastarf hefur allt frá tímum grísku sófistanna verið að langmestu leyti bóklegt og eru litlar líkur til að þar verði mikil breyting á. Samt sem áður hefur oft verið reynt að rökstyðja að verklegt nám ætti að vera stór þáttur í almennu skólastarfi en það er eins og þau rök megi sín lítils. Það er ljóst að hvorki íslensk né erlend skólahefð styður það, að verklegt nám verði stór þáttur í almennri menntun.

Vandinn

Það er við mörg vandamál að glíma bæði í umræðu um gildi verklegs náms og eins við allar tilraunir til að efla það. Fyrsta vandamálið er að skilgreiningar eru á reiki. Undir hatt verklegs náms hafa verið settar verklegar æfingar í bóklegum greinum, hefðbundin handavinna og ýmsar handmenntir aðrar, margvíslegar listgrein-

ar sem flestar eru í öllum aðalatriðum verklegar, íþróttir, margvísleg störf í unglingsvinnu eða vinnuskónum og starfsþjálfun í starfssnámi, hvort sem hún fer fram í skóla eða á vinnustað. En það er málstað allra þessara verkefna til mikillar óþurftar að hræra mjög mörgu saman. Það er þó að vissu marki gert í þessu greinarkorni þó einkum sé fjallað um handmenntir og listgreinar í víðri merkingu þessara orða.

Annað vandamál er að röksemdir sem hafa verið settar fram fyrir gildi verklegs náms eru bæði margvíslegar og ósamstæðar. Vikið verður að sumum þeirra hér á eftir. Þar kemur m.a. í ljós að þær eru svo óljósar og ótraustar að engu verður áorkað til að styrkja stöðu þessara greina í skólastarfi ef ekki verður úr því bætt. Það er hægt að gera á ýmsa vegu: Það er hægt að rökstyðja gildi þessara verklegu greina betur en gert hefur verið. Það er hægt að gera rannsóknir sem renna stoðum undir kennslu þeirra. Eflaust er þó best að sýna með góðum fyrirmundum hvernig hægt er að þráð skólastarf með ríkulegu ívafi verklega og bóklegra greina.

Priðja vandamálið er að ekki virðist vera að finna margar haldbærar rannsóknir sem staðfesta gildi þeirra röksemda sem fram hafa komið. Góðar fyrirmundir eru hvorki nægilega margar né nægilega vel þekktar. Í kerfi sem er eins þunglamalegt, í-haldssamt og dýrt og skólakerfið er

verður engu um þokað, ef aðeins eru settar fram rómantískar, hjartnæmar röksemdir fyrir breytingum. Litlir sérhópar geta haldið á lofti hugmyndum sínum, ef þeir ná að fjármagna starf sitt að mestu sjálfir, en heilsteyptar breytingar munu ekki ná fram að ganga.

Fjórða vandamálið við að etja er feiknalega sterk hefð bóklegs náms. Í aldanna rás hefur nær allt skólastarf verið bóklegt. Það eru ætíð bóklegu greinarnar sem mest ber á góma þegar talað er um stöðu menntunar og verið er að bera saman heilar þjóðir, byggðarlög eða einstaka skóla. Ef til þess kæmi að hlutur verklegra greina ykist þá yrði það ugglauð á kostnað þeirra bóklegu. Þar þarf því að róa gegn straumnum.

Fimmta vandamálið er að það vantar öfluga málsvara verklegs náms af ýmsu tagi; fólk sem er tilbúið til þess að taka saman höndum og halda fram gildi þess í baráttunni við bóklegar greinar. Það er alveg sama hve góð rökin eru ef fáir eru til þess að halda þeim á lofti og beita sér fyrir viðurkenningu þeirra.

Sjötta vandamálið er að verkleg kennsla, nánast af hvaða tagi sem er, er iðulega mun dýrarí en bókleg kennsla. Hart er barist um fé til allra málaflokka og ríkisvaldið reynir alls staðar að hagræða í rekstri sínum. Þeir eru bjartsýnir sem halda að það sé samtímis hægt að hækka laun kennara, lengja skólatíma barna, einsetja í

skóla og auka hlut verklegra greina sem kunna að vera dýrari en aðrar.

Það má auðvitað vera að þótt ekkert af þessum vandamálum væri fyrir hendi, þá þætti mönnum verklegt nám minna virði en bóklegt þegar allt væri vegið og metið, jafnvel þótt verklegu greinarnar fengju sömu aðstöðu og aðhlynningu og bóklegu greinarnar. Mér þykir sú niðurstaða þó mjög ósennileg.

Rökin

En hvers virði er að efla hlut handmennta og listraens náms í almennri menntun ungs fólks?

Um þetta efni var iðulega rætt á síðustu öld og einnig af og til alla þessa öld, en vegur þessara greina er samt sem áður ekki mikill í daglegu skólastarfi. Lítil von er til að það breytist nema til komi miklu öflugri, skipulegri og faglegri rökstuðningur fyrir gildi þeirra en fluttur hefur verið hingað til. Hér á eftir bendi ég á nokkur atriði sem ég tel að meðal annars þurfi að koma fram í þeirri rökræðu.

Það vantar ekki að málsvarar ýmiss konar verklegs náms hafi lagt áherslu á það í umræðu um uppeldismál. Það hefur stundum átt að vera hluti af bóklegu námi (sbr. rök um hlutbindingu viðfangsefna) eða af almennu námi (sbr. handmennta- eða listgreinakennslu) eða sérstök námsbraut sem hægt væri að velja í almennu námi (sbr. hugmyndir um verklegar og bóklegar brautir í grunnskóla eða gagnfræðaskóla eins og áður var hér á landi). Meðal erlendra málsvara slíkra hugmynda má nefna Kómeníus, Pestalozzi, Froebel, Salomon, Montessori, Steiner, Dewey og Kerschensteiner, sem öll mótuðu skýr uppeldiskerfi með ríkulegu ívafi verklegra þátta. Meðal íslenskra talsmanna þessara hugmynda má nefna Jón Þóarinsson, Guðmund Finnborgason, Halldóru Bjarnadóttur og Ludvig Guðmundsson, sem öll voru talsmenn umfangsmikillar verklegrar kennslu, með mjög ólíku sniði en keimlíkum rökum.

Hér verða talin nokkur rök sem iðulega koma upp í umræðu um gildi verklegs náms í almennu skólastarfi. Það er einungis vikið að þeim í stuttu máli til þess að minna á þau, bent á hvað þau standa á ótraustum grunni og þannig óbeint sýnt fram á hve miklu skiptir að undir þau sé skotið traustari stoðum. En án þeirra verður vegur verk- og listgreina aldrei verulegur í íslenskum grunn- og framhaldsskólum.

1. Almenn menntun á að hafa breiða skírskotun

Breidd almennrar menntunar á að vera mikil — mun meiri en nú tíðkast og hún á að höfða til margra og mjög ólíkra þátta mannlegra hæfileika og færni. Þar að auki ætti fjölbreytileiki bæði menningar og atvinnulífs að speglast í skipulagi þessarar menntunar — í miklu ríkari mæli en nú gerist. Ekki fer á milli mála að lög og reglur um menntun krefjast þessarar breiddar en í umræðu um skólastarf og í skipulagi þess er eins og þetta gleymist alveg. Meðal þess sem verður útundan er ræktun fjölmargra þátta lifandi menningar okkar, svo sem handiðir af ýmsu tagi, myndlist, tónlist, leiklist, svo örfá dæmi séu tekin um viðfangsefni sem ættu að vega þungt í almennri menntun fólks.

2. Nám á í ríkum mæli að fela í sér athöfn, reynslu

Nám sem felur í sér að nemandi þurfi að hafa tölувert fyrir stafni er að öðru jöfnu vel til þess fallið að vekja áhuga nemandans, þótt það sé afskaplega einstaklingsbundið hvaða verkefni eru hvetjandi. Því fjölbreyttara sem litróf þessara athafna er, þeim mun líklegra er að hægt sé að höfða til hins stóra hóps nemenda með einhverjum þeirra. Þær greinar sem nefndar eru í lið 1 einkennast einmitt allar af virkni nemenda. Þessi rök eru nátengd þeim sem oft hafa verið sett fram fyrir gildi hlutbundinna verk-

efna, þótt á þeim sé nokkur munur. Tveir þættir koma við sögu. Annars vegar athöfnin sjálf, t.d. að tala, skrifa, smíða, mála, móta eða hvaðeina af svipuðu tagi. Í athöfninni felst einhvers konar hlutbinding hugsunar auk þess sem hún býður upp á leiðsögn eða leiðréttingu. Hins vegar eru það viðbrögð umhverfisins sem geta verið afar mikilvæg til þess að móta hegðunina og geta einnig verið hvetjandi. Þess ber þó að minnast í þessu sambandi, að hugtökin fela ekki í sér neinar töfralausnir; sumar athafnir og sum viðbrögð umhverfis eru lítils virði eða til ills. Bandaríski uppeldisfræðingurinn Dewey virðist einmitt hafa talið að vanhugsuð skólastefna margra nýskólamanna, sem átti að einkennast af athöfn og reynslu, hafi verið hálf stefnulaus, borin uppi af andófi gegn því sem var fyrir og innantómum slagorðum og hreinlega eyðilagt mikilvæga endurreisin skólastarfs þar í landi á þriðja og fjórða áratug aldarinnar.¹ Þar hafi einkum vantað skilning á því hvers konar reynsla nemenda skipti máli og hvernig ætti að skipuleggja skólastarf í því ljósi.

3. Tjáning á að vera í fyrirrúmi

Tjáning er meðal þess sem mest er virt, að minnsta kosti í orði, í menningu okkar og atvinnulífi. Frelsi og geta til þess að tjá hugsanir sínar, hvort sem það er gagnrýni á þjóðskipulag eða umhverfi, skapandi hug-

myndir eða djúpar tilfinningar, eru hverjum einstaklingi afskaplega dýrmaet. Sumir telja jafnvel að mikilvægasta skylda hvers þjóðfélags sé að tryggja öllum þegnum sínum rétt og möguleika til tjáningar. Og tjáning byggir ekki aðeins á rituðu máli. Þegar nánar er að gáð eru margar leiðir til tjáningar aðrar en að nota hið skrif-aða orð. Það er hægt að tjá sig á ýmsa vegu með líkama

sínum, með látaði, dansi, tali, söng, tónum, litum, myndum, svo nokkur dæmi séu tekin og þess vegna ætti leikni í ólíkum aðferðum til tjáningar að vera meðal þess sem hæstan sess skipar í menntun allra. Þar ætti líka að vera virt mikilvægi bæði kennslu og ekki síður þjálfunar.

4. Leggja skal grunn menningar

Í umræðu sinni um menntun (í Stjórnspeki sinni) bendir Aristóteles á mikilvægi þess að læra að leika á hljóðfæri hóflega vel til þess að geta notið tónlistar betur fyrir bragðið. Pannig réttlætir hann fagmenntun með tilvísun í unun fagurkerans fremur en í fagmennskuna sjálfa.

Það leikur varla mikill vafi á því að þeir sem hafa lagt sig eftir einhverju viðfangsefni, eiginlega á hvaða sviði

sem er, eru mun líklegrir en aðrir til þess að njóta þess sem vel er gert á þeim vettvangi. Varla eiga algildar reglur við um þetta, enda eru mörg dæmi um fólk sem hefur ómælt yndi af heimspeki, tónlist eða íþróttum, svo dæmi séu tekin, þótt það hafi ekki iðk-að þessar greinar sjálft. En að því marki sem almenna reglan gildir að öðru jöfnu þá eru hér veigamikil rök fyrir því að sinna í skólastarfi viðfangsefnum sem þjóðfélagið virðist hafa sammælst um að teljist til menn-ingar þess.

5. Sköpunarmátt ber að rækta

Það er draumur margra að hægt sé að rækta sköpunarmátt fólks. Fyrir sumum er það nánast sjálfstæð trúarsetning að það sé eftirsóknarvert, öðrum finnst það mikilvægt markmið vegna persónuþroska og hamingju einstaklinganna og enn aðrir telja fyrir því ákveðin þjóðhagsleg rök. Vandinn við þetta er a.m.k. tvíþættur. Annars vegar sá að fátt bendir til þess að hægt sé að efla sköpunarmátt fólks almennt. Til dæmis er ekkert sem bendir til þess að þótt hægt væri að örva skapandi starf einhvers í efna-fræði þá yrði hann meira skapandi málari eða hljóðfæraleykari fyrir vikið. Það virðast vera mikil takmörk fyrir yfirlæslu hæfni af þessu tagi frá einu sviði til annars. Hinn vandinn er sá að um örvin skapandi starfs, jafnvel á tilteknu þróngu sviði, gilda ekki skýrar reglur. Samt sem áður virðist

margt benda til þess að það sé hægt að örva slíka sköpun en hún krefjist mikils aga, tækni og þjálfunar — sem er næstum þvert á tilfinningu margra í þessu efni. En að því marki sem hægt er að örva þessa þætti hjá hverjum og einum þá virðast handmenntir og listgreinar henta vel til þess, þótt alls ekki þurfi að takmarka sig við þær greinar.

6. Verklag skal tamið

Það var bjargföst trú margra sem fjölluðu um skólastarf við lok síðustu aldar, að hægt væri í skóla að temja ungu fólk i bæði verklag og háttorni sem væri eftirsóknarvert í samfélagi hins nýja tíma, þótt það teldist ekki til bóklegra fræða. Meðal þessa var margvíslegt vinnulag, svo sem vandvirkni, nákvæmni, natni og vinnusemi. Helst var horft til handverks í þessu sambandi, einkum trésmíði, vegna þess hve allir þessir þættir spegluðust vel í þeirri grein. Á síðustu árum hafa svipaðar kröfur aftur orðið nokkuð áberandi og jafnvel er sagt að atvinnulífi nútímans nýtist almenn öguð vinnubrögð betur en tiltekin verkkunnátta sem hætt væri við að úreltist fljótt. Vandinn er að vísu sá, að það er fæst sem bendir til þess að hægt sé að kenna þessa verklagsþætti eins og um almenna færni sé að ræða. Hins vegar má vera að það sé að einhverju marki hægt í tilteknum greinum ef markvisst er að því staðið og þá virðast verklegar greinar einmitt best til þess fallnar.

7. Menningararf ber að varðveita: ræktun menningar

Hlutverk almenns skóla er að einhverjum hluta varðveisla menningararfs þjóðarinnar með því að halda

menningu hennar lifandi. Þetta er að vísu mjög vandmeðfarið vegna þess að auðvitað er það ekki meinингin að láta menninguna staðna á einhverju tilteknu skeiði með því að einblína á það sem var. Það á líklega við um menninguna almennt eins og tungumálið, að það ber að hlynna að menningarrákt frekar en menningarvernd; eins og það er munur á því hvort talað er um málrákt eða málvernd. Það fer varla á milli mála að besta leiðin til þess að rækta menningu felst í því að gera sem flesta að þáttakendum í henni, hvetja fólk með ólíka hæfileika til þess að njóta þess að taka þátt, án þess að það þurfi allt að stefna að því að verða atvinnumenn.

8. Tómstundir verður að undirbúa

Í nágrannalöndum okkar virðist sífellt aukast sá tími hvers einstaklings sem varið er til tómstunda. Mikilvægur þáttur tómstunda tengist listrænu starfi af margvíslegu tagi. Jafnframt er það vitað eins og nefnt er í lið 4 að sumt iðkar maður lítið eða ekki eða

getur ekki notið sem skyldi nema að hafa til þess nokkurn undirbúning; til flestra verka þarf eitthvað að kunna. Auðvitað má deila um það hve miklu það skipti að fá veganesti sitt snemma, jafnvel þegar í grunnnámi fyrir tvítugsaldur. Á hinn bóginн er því miður orðið óvist hvenær á ævinni mestur tími gefst til tómstunda vegna ótryggs atvinnuástands og þess vegna er mjög mikilvægt að auka snemma möguleika hvers og eins til sjálfstæðrar þátttöku í margvíslegu listrænu starfi.

9. Menntun á að vera í þágu atvinnu-lífs

Það er flestum ljóst að kröfur aukast jafnt og þétt um fágaða, frum-lega, vel hannaða, listræna og fallega framleiðslu. Jafnframt verður marg-víslegt menningarstarf stöðugt stærri hluti þjóðlífss og efnahags. Það er því varla nokkrum blöðum um það að fletta að það er orðið auðveldara nú, en var fyrir hálfri öld eða svo, að skír-skota til atvinnulífs og efnahags til þess að rökstyðja gildi handmennta og fjölmargra listgreina í almennu skóla-starfi.

Lokaorð

Því miður er öll umfjöllun míin al-menns eðlis, m.a. þau rök sem ég týni til, því ekki virðist vera um auðugan garð að gresja í rannsóknum um þetta efni. Þar við bætist að almennu rökin eru æði margvísleg eins og blasir við. Ég hvet lesandann, einkum ef hann er á svipaðri skoðun og höfundur, til þess að íhuga þau með gagnrýnum huga og finna annmarka þeirra með þeim ásetningi að útfæra þau, bæta þau og skerpa. Einnig finnst mér augljóst að ef ekki er horfst í augu við þau og síðan tekið á þeim vandamálum sem verkmenntir eiga við að etja þá gerist lítið. Mér virðist að alls konar verkmenntir, bæði þær sem teljast til listgreina og aðrar, aettu að vera veiga-mikill þáttur í almennu skólastarfi. Málsvarar þeirra hafa þó verið alltof veikir og á því verður aðeins breyting ef málssóknin verður í senn ákafari og faglegri en hún hefur verið um langa hríð.

¹ Sjá Dewey(1938). Experience and Education, einkum kafla 2.

Jón Torfi Jónasson er prófessor í uppeldis- og menntunarfræði við Háskóla Íslands.

